

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 14

YIL II

ARALIK 1963

ESKİ BİR TÜRK KARİKATÜRÜ

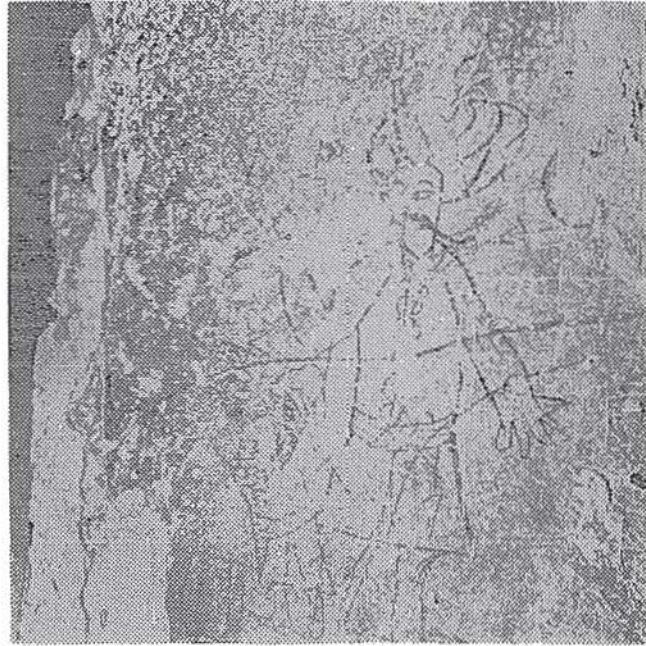
Doçent Dr. Semavi Eyice

Eski Türk hayatını hakikî özellikleri ile bize aksettiren vesikalardan pek azını tanıyoruz. Zaten eski medeniyetimize karşı gösterdiğimiz ilgisizliğin başlıca ve belki de en büyük sebebini de burada, yıllarca önce, gene bizden olan birtakım insanların yaşamış olduklarını, onların hayatlarını, günlük yaşayışlarını, zevklerini, üzüntülerini, neşelerini, sıkıntılarını tanımağa gayret göstermeyişimizde aramak yerinde olur. Halbuki yüz, iki yüz, beşyüz yıl önce yaşamış olan ecdadımız, bugün bizim zannettiğimiz gibi başı seccadeden kalkmıyan, abus çehreli, haşin, aksi tabiatlı insanlar değillerdi. Onların da bugünkü hayatımızdakine benzer, renkli tarafları vardı. Gerektiğinde nükte yapıyorlar, zarif espriler, akıllıca (çünkü bayağı olanları da vardır) hicivler ile başkalarını iğneliyorlardı. Osmanlı devri Türk medeniyetinin bu cephesi henüz etraflı surette incelenmiş değildir. Biz, son aylarda bir teşadüf sonunda karşılaştığımız küçük bir eseri, bu bakımdan değerli bulduğumuzdan üzerine dikkati çekmek istiyor ve bu vesile ile belki daha başka benzerlerinin de tesbit olunabileceğini umuyoruz.

Bu yılın Eylül ayı ortalarında Edirne'de bulunduğumuz sırada şimdiye kadar belki on defa ziyaret ettiğimiz, Yıldırım Bayazıd İmaretine (= câmii) bir defa daha gitmek ve üzerinde çalıştığımız bu eski eseri bir defa daha incelemek istedik (Bu bina ve mahiyeti hakkında bk. S. Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî - içtimâî bir müessesesi: Zâviyeler ve zâviyeli-câmiler*, İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası, 21 (1963), 1 - 80, bilhassa, s. 35; ve ay. yz. *Bizans devrinde Edirne ve bu devire ait eserler*, Edirne Fethinin Altyüzüncü Yıldönümü Kitabı "basılmakta"). Bu defa, soncemaatyeri'ne bitişik iki tabhane odasından sağdakinin kapısını açık bulduğumuzda, şimdi pis, bakımsız ve hemen hemen bir harabe halinde olan bu yerde de birkaç resim çekmenin faydalı olacağını düşündük. Tabhaneye girdiğimizde, daha ilk anda sağ taraftaki pencerenin iç duvarına çizilmiş büyük bir resim dikkatimizi çekti. Şimdiye kadar birçok eski eserin şurasında, burasında muhtelif devirlere âit yazılara, karalamalara, şekillere rastlamıştık. Fakat bu defa karşılaştığımız hepsinden farklı ve ilgi çekici idi.

Yıldırım Bayazıd İmaretinin tabhanesinin yan penceresi duvarındaki resim, kalıncana bir kara kalemle doğrudan doğruya sıva üzerine çizilmiştir. Kuzey rüzgârına açık olan bu pencerenin sıvası artık yer yer kabarak dö-

külmeğe başladığından buradaki resimler de yok olmağa başlamıştır. Derhal şuna işaret edelim ki, bu resimler binayı süslemek gayesi ile yapılmış değildir. Bunlar burada, bu tabhane odasında az veya çok süre yaşamış olan birtakım insanların oyalanmak için gelişi güzel karaldıkları desenlerdir. Tabhane odasının başka yerlerinde, iç duvarlarında daha bunun gibi birçok resme, çok daha basit şekillere, yazılara rastlanmaktadır. Fakat burada bahsetmek istediğimiz desenin en dikkat çekici tarafları bunun hayli büyük oluşu (boyu 0,63 m.dir), muayyen bir olayı anlatmak isteyişi ve herhalde birtakım şahısların yüz hatlarını aksettirmesidir. Nihayet bu desenin beceriksiz, gelişi güzel bir el tarafından değil, fakat resim sanatını iyi bilen usta ve çok

Duvara çizilmiş resmin orijinali (Resim 1)

tecrübeli kimse tarafından meydana getirilmiş olduğu da açıkça farkedilmektedir (Bir gün tamamen yok olabileceğini düşünerek bu resmin fotoğraflarını aldıktan başka, şeffaf kâğıt üzerine aynen kopyasını da geçirmeği doğru bulduk. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi öğrencileri büyük bir dikkatle bu ilk kopyadan daha temiz bir desen meydana getirdiler).

Böyle bir şey karşısında gayet tabii olarak ilk hatıra gelen, bu desenin, yakın bir tarihte herhangi bir kimse, hattâ çocuklar tarafından çizilmiş olması ihtimali idi. Önce bu ihtimali dikkatle incelemeği doğru bulduk. Bu desen yakın bir tarihte çizilmiş olamazdı, çünkü onu meydana getirmiş olan

elin birkaç darbesi ile harikulâde bir şekilde ortaya koyuverdiği kavuk şeklini, bugün usta ressamların çoğunun bilmediği bir hakikattir. Kıyafetin detayları bugün mütahassısların bile güç hatırlıyacakları birtakım özellikler gösteriyordu. Ayrıca bu desenin eskiliğini destekliyecek bir takım başka ipuçları da vardı. Nitekim daha aşağıda gene oldukça eski başka bir resim, bu resmi bozacak surette sonraları çizilmişti. Tabhane duvarlarında sık sık rastlanan ve sıvanın sivri uçlu bir âletle kazınması suretiyle çizilen birkaç basit

Yıldırım Bayazıd (Resim 2)

resim de, bu esas resmi bozarak, üzerine işlenmişti. Halbuki bu kazıma resimler de hayli eski görünüyordu. Diğer taraftan bu duvarın sathında yer yer bir badana tabakası kalıntısı da vardı. Böylece, çok eskiden bu pencere duvarına üst üste resimlerin çizildiği, birtakım karalamalar yapıldığı, daha sonraları bunların üstlerine badana tabakaları çekildiği anlaşıyordu. Bu tabakalar dış tesirler ile dökülünce daha eski sıva üzerindeki karalamalar da or-

taya çıkmıştır (Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 3882 sayılı Fatih İmaretî vakfiyesinde, duvarlardaki «nakışları» yani burada misafir edilenler tarafından çizilen böyle resimleri önliyen birtakım kimselerin müstahdem olarak kullanıldığı tesbit edilmiştir, kşl. S. Ünver, *Fatih külliyesine ait diğer bir vakfiye*, «*Vakıflar Dergisi*» I '1938', 39-45, bilhassa, 40, 41).

Desen ayakta bir erkeği tasvir etmektedir. Başında bütün katları emin çizgiler ile belirtilmiş ve bütün detayları tamam bir kavuk bulunmaktadır. Dar çeneli, çok uzun pos bıyıklı olan bu şahsın kanatları kabarık iri bir burnu vardır. Bakışları belirli bir hedefe çevrilmiştir. Elbisesi, bacakları ve pa-buçları daha basit çizgiler ile belirtilmiş, fakat önünde düğümlü olan kuşağı, yakalarının süsleri ihmal edilmemiştir. Sol kolu ve bilhassa eli, bu resmin çok

Yıldırım Bayazîd Camiindeki resimlerden (Resim 3)

çabuk meydana getirildiğini isbat edecek surette nisbetsizdir. Bu, çizenin kabiliyetsizliğinden değil deseni çizerken acele hareket edilışinden doğan bir hatâdır. Şahsın sağ kolu yukarıya doğru kıvrılmış ve elinde, sapında tek yaprak bulunan bir elma tuttuğu, hattâ bu elmayı karşısındakine takdim ettiğı anlaşılmaktadır. Zaten gözlerin bakış istikameti de bu hareketi desteklemektedir (Bk. Res. 1, 2). Bu resim, bütün minyatürlerde gördüğümüz prensiplere göre ve gene minyatürlerde eksik edilmeyen detaylar ile işlenmiştir. Bunu çizenin, minyatür yapmış bir ressam olduğunu kolaylıkla tahmin edebiliriz. Karşısında, kendisine elma sunulan şahsa gelince, bunun yalnız kocaman bir kavuk taşıyan başı çizilmiştir. Ressam bu şahsın vücudunu nedense çizmemiştir. Diğer şahsın vücut bakımından cepheden, yüzünün ise hafifçe yana dönük olmasına karşılık, bu şahsın resmi yandandır. İri bir burnu, garip bir bıyığı vardır. Bu duvarda, biraz daha aşağıda olan ve iki şahsı karşı karşıya

tasvir eden, çok beceriksizce çizilmiş resmin üzerinde durmağı lüzumlu görmüyoruz. Duvarın daha aşağısında da yukarıdaki büyük resim kadar ilgi çekici iki baş resmi bulunmaktadır. Belki aynı elden çıkan bu resimlerde, büyük bir ustalıkla çizilmiş kavuklar ve muhakkak ki, birtakım şahısları hedef tutan karikatürleştirilmiş birer portre özelliği vardır (Res. 3).

Bu resim ne zaman yapılmıştır? Bunun cevabını vermek kolay değildir. Fakat kavuk biçimine bakılacak olursa onsekizinci yüzyıldan daha sonraya ait değildir. Şu halde, hiç değilse en aşağı ikiyüz yıllık (hattâ daha da fazla olabilir) bir desen karşısında bulunmaktayız. Bunu çizen ressam, hakikî bir sanatkârdır ve resmin yabancıları değildir. Emin, çabuk çizgiler ile tasvir etmek istediği şeyi ortaya koymaktadır. Edirne'de Yıldırım Bayazıd İmaretinin tabhanesinde misafir kalmış ve bu sırada pencerenin iç duvarına bu resmi çizmiştir. Bir kere yalnız şu vakıa yeter derecede önemlidir. Bu tabhane odası, içinde namaz kılan bir câmiin bir parçasıdır ve onun çatısı altındadır. O devirde, bu anormal bir şey görülmemiştir. Diğer taraftan bu sanatkâr, nükteyi sever bir insandır. Duvara belki bir ince kömür çubuğu, belki de hakikaten kara kalemle çizdiği resimde (veya resimlerde) birtakım kimseleri düşünmüştür. Ayakta duran şahsın yüzü, gibi, diğer şahsınki, ve belki aynı elden çıkan aşağıdaki iki başınkiler de muayyen birtakım şahısların yüz çizgilerini yamı endüvidiel (induvidiel) hatlarını karikatürleştirerek, daha fazla belirterek aksettirmektedir ki böylece bunlar birer karikatür mahiyeti almaktadır. Karşısındaki şahsa elma sunan insan figürü ile bu sanatkârın birşey anlatmak istemiş olmasını da muhtemel görebiliriz. Herhalde bu resmi çizen ressam, tanıdığı birtakım kimseler arasında cereyan etmiş bir olayı burada duvara bir karikatür halinde işlemiştir (Karikatür tarihi hakkında en büyük eser olan, Chamfleury, *Histoire générale de la caricature*, 5 cilt, 1865-1880.'i gösterabiliriz).

Vaktiyle Roma'da aynen böyle bir duvarda bulunan ve bugün bir müze de muhafaza edilen, gene bunun gibi basit bir resim dünya karikatür tarihinde yer almaktadır. Çocukça çizgilerle yapılan bu resimde çarmıha gerilmiş başı eşek, vücudu insan bir şekil görülüyor, altında ise ona ibadet eden başka bir insan farkedilmektedir. Bir yazı bu karikatürün mahiyetine bir derece ışık tutmaktadır. Bu yazıda «Aleksamenos tanrısına tapıyor» denildiğine göre, burada hristiyan olan Aleksamenos ile alay edildiği tahmin edilmiştir (A. Pératé, *L'archéologie chrétienne*, Paris tz. 141, res. 100 Edirne'de rastladığımız çeşit resimlerin, Batıdaki benzerlerinin, büyük sanat tarihi el kitaplarında ötedenberi, az da olsa bir yer almakta olduklarına burada işaret etmek isteriz; meselâ bk. H. Leclercq, *Manuel d'archéologie chrétienne*, Paris 1907, II, 651-653). Edirne'de bulduğumuz resim, belki onun kadar kültür tarihinde önemle yer alabilecek bir eser değildir. Fakat kendi nev'inin tesbit edilen ilk örneği olarak muhakkak ki çok değerlidir.